

UDK 821.111(73).09 Hemingway E.
821.111(73).09:821.163.41.09“1950/2019”

Aleksandra Žeželj Kocić

Filološka gimnazija, Beograd

DRUŠTVENOKULTURNI KONTEKST TUMAČENJA DELA ERNESTA HEMINGVEJA KOD NAS

Apstrakt: Cilj ovog rada jeste kritička recepcija dela Ernesta Hemingveja u Srbiji od 1950-ih godina do danas, imajući u vidu širi društvenokulturni kontekst socijalističkog realizma kao sistemskog programa i umnogome monolitne umetničke vizije, zapravo zbira političkih i obrazovnih formula primenjenih na umetnost, s jedne, ali i socijalističkog esteticizma kao faze u literarnom životu socijalističkih zemalja kada su počele da se oslobađaju staljinizma, s druge strane. Ispitivanje društvenoistorijskog konteksta srpske književnokulturne situacije posle Drugog svetskog rata pokazuje potrebu za demokratizacijom književnog života u socijalizmu, te se jasno vide razlozi zbog kojih Hemingvejevo delo postaje tipični predstavnik novih literarnih prostora, dobar primer umetnosti samoironije i sveopšteg skepticizma vremena. Izvori kojima se rad služi jesu mnogi članci iz književnih časopisa (*Književna reč, Književne novine, Kultura, Mlada kultura, Književnost, Stremljenje, Letopis Matice srpske, Povelja, Književni magazine, Ulaznica, Polja, Gradina, Zlatna greda, Stvaranje, Savremenik, Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu*), kao i predgovori i pogovori štampani uz prevode Hemingvejevih dela kod nas. Premda pokazuju različite faze kritičkog tumačenja, tekstovi naših renomiranih pisaca, kritičara, prevodilaca i univerzitetskih profesora o Hemingvejevim delima objavljeni do kraja XX i u prve dve decenije XXI veka dolaze do jednog objedinjujućeg zaključka o Hemingvejevom velikom doprinosu američkoj i svetskoj književnosti, i pritom grade jedan širi kontekst za razumevanje Hemingvejevog dela danas.

Key words: Ernest Hemingvej, društvenokulturni kontekst, socijalistički realizam, socijalistički esteticizam, recepcija, tumačenje.

1. Uvod

Ovaj rad ispituje društvenokulturni kontekst Srbije pedesetih godina prošlog veka koji je presudno uticao na proučavanja dela Ernesta Hemingveja (Ernest Hemingway, 1899–1961) kod nas i prati njegov višedecenijski razvoj do danas. Verujući da kritička tumačenja književnosti nikada nisu vrednosno neutralna, rad se temelji na široj definiciji konteksta kao „relevantnih istorijskih i društvenih uslova u kojima se tekst piše ili prihvata” (Quinn 2004: 71).

Hemingvej je jedan od najistaknutijih predstavnika američkog modernizma i tzv. izgubljene generacije pisaca koji su stvarali u Evropi, prvenstveno u Parizu, centru umetničke aktivnosti dvadesetih godina XX veka, gde je najpre došlo do slabljenja viktorijanizma kao „skupa kulturnih motiva koji se razvijao s obe strane Atlantika”

(Walker Howe 1975: 510). Imajući u vidu to da sva Hemingvejeva dela bez izuzetka prikazuju gubitak vere u opštu sigurnost civilizacije, atmosferu kulturnog relativizma i društvene dezintegracije, književnoj kritici kod nas bilo je lako da ih optuži za apsolutni pesimizam koji čitaocima ne ostavlja nimalo vere u bolju budućnost. Međutim, posle Drugog svetskog rata došlo je do potrebe za demokratizacijom književnog života u socijalizmu, a Hemingvejevo delo postalo je tipični predstavnik novih literarnih prostora koje je tek trebalo osvojiti, najbolji primer književnosti diskontinuiteta, umetnosti samoironije i sveopšteg skepticizma vremena.

Izvori kojima se rad služi – članci iz književnih časopisa (*Književna reč, Književne novine, Kultura, Mlada kultura, Književnost, Stremljenje, Letopis Matice srpske, Povelja, Književni magazine, Ulaznica, Polja, Gradina, Zlatna greda, Stvaranje, Savremenik, Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu*), predgovori i pogovori štampani uz prevode Hemingvejevih dela kod nas – potkrepljuju naše osnovno predubedenje da je srpska književna scena pedesetih godina sebi zadala zadatak da oslobodi delo poznatog američkog nobelovca od okova socijalističkog realizma i približi se renomiranoj književnosti jedne velike zemlje. Veliki broj tumačenja Hemingvejevih dela kod nas u narednim decenijama, međutim, prevashodno predstavljaju kritiku tradicionalističkog predznaka, sve do danas kada su se pojavila i revizionistička čitanja.

2. Kontekst oslobađanja od socijalističkog realizma

Socijalistički realizam se obično definiše kao zbir svemoćnih formula o umetnosti i monolitna umetnička praksa koja se jače manifestovala u likovnim umetnostima nego u književnosti (Lukić 1968: 24–25). Težeći ideološko-estetičkom ujedinjavanju pisaca i njihovih poetika, ovaj društvenokulturni pokret u velikoj meri bio je „jednoglasan hor” dogmatskog tona koji se držao „staljinističkog stava koji kulturu shvata kao deo ideologije” (ibid., 111). Kao svojevrsna književna teorija, sistem kriterijuma i vrednosnih sudova, socijalistički realizam bio je program čije se istorijske granice poklapaju sa Staljinovom epohom koja počinje sredinom dvadesetih godina prošlog veka i završava Staljinovom smrću 1953. godine, ili Dvadesetim kongresom Komunističke partije Sovjetskog Saveza.

Prva faza oslobađanja i dedogmatizovanja naše književnosti nastupila je najpre kao kraj dugog kolektivnog monologa protiv socijalističkog realizma, obeležena zalaganjem za štampanje dela i slobodno korišćenje iskustava svetske književnosti (ibid., 26). Tek posle 1955. godine može se govoriti o pojavi pravog socijalističkog esteticizma kod nas, kao o sledećoj fazi književnog života u socijalističkim zemljama kada se žudelo za dubljom demokratizacijom opšte kulturne klime. Rasprave koje su se sve više vodile oko binarizma realizam–modernizam doprinele su sve većoj raznovrsnosti u pogledu izbora knjiga sa tržišta Zapadne Evrope i Amerike, skopčane, naravno, s pitanjem kulturne veze Jugoslavije sa svetom (ibid., 177; 29). Posle 1955. godine, kada se Partija više direktno ne meša u književna pitanja, dolazi do razgraničavanja od Agitprop ideologije u tolikoj meri da preterano otvaranje ka Zapadnoj

Evropi i Americi dovodi do nove vrste književnog i kulturnog imperijalizma. Iz dominantnog straha od staljinizma „naš antidogmatizam likvidira svako oštro isticanje sociološkog ekvivalenta umetnosti” (ibid., 181). Potpuno oslobođenje od svake vrste društvene angažovanosti moglo je da dovede do novog tipa društvenog konformizma. Najdragoceniji proizvod socijalističkog estetizma, međutim, jeste njegov estetički pluralizam, mnogobrojna izdanja tadašnje svetske književnosti na srpskom jeziku i slobodnije korišćenje iskustva pri umetničkom stvaranju.

3. Hemingvej u našem književnom ‘kalendaru’ posle Drugog svetskog rata

Reči Ješe Denegrija koje opisuju širi društvenokulturni kontekst u kojem dolazi do konceptijskog preloma Petra Lubarde pedesetih godina prošlog veka mogle bi se primeniti na situaciju u kojoj se Hemingvejevo delo našlo u Srbiji posle Drugog svetskog rata:

Izlasku iz situacije nametnute uvođenjem klime socijalističkog realizma moglo je, naravno, da znatno pogoduje popuštanje pritiska u području ukupnih političkih prilika, posebno u području kulturne politike, ali stvarno prevazilaženje takvog stanja ne može se u umetnosti obaviti drugačije nego delom, jedinim realnim doprinosom umetnika. Jer tek kada postoji delo koje svojom vrednošću razbija okvire zatečenog stanja, put do promene shvatanja postaje zaista čvrst i siguran.

(Денегри 2018: 194)

Deo tadašnje kritike težio je promeni ka novom, shvatajući da se mora krenuti putem preobražaja ukupne umetničke situacije, koje bi podrazumevalo otklon od shvatanja kakvo vlada u prethodnim godinama. „Kalendar književnog života u Jugoslaviji 1945–1965”, koji navodi trenutke kada su se Hemingvejeva dela prevodila kod nas jasno, pokazuje na koji način su se odvijale promene naše kulturne sredine koja je svesno pokušavala da se uključi u neke od glavnih centara svetskih umetničkih zbivanja, razumejući, pritom, da je politički, kulturno i organizaciono odvojena od mesta nastajanja i odvijanja umetničkih procesa.

Prevodi Hemingvejevih dela kod nas dolazili su, opšte uzev, s velikim zakašnjenjem. Tako, u Srbiji je prvo preveden roman *Za kim zvono zvoni* 1950. godine, deset godina po izlasku piščevog teksta na engleskom jeziku. Dve godine kasnije preveden je roman *Zbogom oružje*, dvadeset i tri godine posle originala, kada smo ugledali i blagovremeni prevod novele *Starac i more*. Zanimljivo je da je Hemingvejev prvi roman¹ koji mu je doneo svetsku slavu *Sunce se ponovo rađa* kod nas stigao sa čak dvadeset i sedam godina zakašnjenja! Iste 1953. godine objavljena je zbirka priča *Snegovi Kilimandžara* (14 godina zakašnjenja), naredne godine roman *Imati i nemati* (17

¹ Hemingvej, zapravo, prvo piše roman *Prolećne bujice* koji se tumači kao oproštaj od šegrtovanja, gde se ismevaju sentimentalizovane rečenice Šervuda Andersona (Sherwood Anderson) i načelo Gertrude Stajn (Gertrude Stein) o repetitivnom ponavljanju.

godina zakašnjenja), roman *Preko reke i u šumu* 1956. godine (6 godina zakašnjenja).² Hemingvejeva dela prevedena su neumanjenim intenzitetom da bi danas gotovo sva bila dostupna na srpskom jeziku, osim „Prethodno neobjavljenih kratkih priča”, drame *Peta kolona* (1938), i posthumno objavljenih romana *Ostrva u struji* (1970), *Kao svitanje* (1999) i *U podnožju Kilimandžara* (2005).

Da je srpska književna kritika XX veka aktivno ili pasivno primala impulse iz sfere vladajuće ideologije nije tajna. Kako bi prevazišla uzani kontekst političko-didaktičkih tumačenja književnih dela ona je konačno morala da, u izvesnom smislu, prigrli određene postulate šireg umetničkog pokreta s kraja devetnaestog veka koji insistira na ideji *umetnosti radi umetnosti*. Socijalistički realizam, mada je i dalje formalno postojao, prestao je vremenom da bude dominantan modus u pisanju i tumačenju naše i svetske književnosti.

4. Pedesete godine

Pedesete godine XX veka u Srbiji ustaju u žestoku odbranu Hemingvejevog dela, koja se po jačini ne može uporediti ni sa jednom drugom fazom naše književne kritike do danas kada je u pitanju opus Ernesta Hemingveja.

Razmišljajući o moralu pisca, Ivan Ivanji Hemingveja razume kao „zaista velikog umetnika koji se celog života borio protiv nepravde” (Ивањи 1952: 1). Kao mlad čovek od dvadeset godina, Bora Ćosić piše o Hemingveju kao o „jednom dalekom čoveku koji je njemu iznenada postao blizak”, a za koga su „neznalice rekly da je pesimist”, a koji je zapravo „čovek” (Ћосић 1952: 6). Svetlana Velmar-Janković novelu *Starac i more* tumači kao simboličnu poemu o lepoti čovekove snage, o tome da je čovek kadar da bar u jednom trenutku pobedi starost, prirodu i sebe, i otvoreno ustaje u odbranu Hemingveja: „Zar je to pesimizam kad pobeđuje čovek?” (Велмар-Јанковић 1953: 6). U pripovetkama zbirke *Snegovi Kilimandžara* ona primećuje da tehnika dijaloga jeste najveća Hemingvejeva prednost kao pripovedača i ukazuje na važnost njegovog podteksta koji često kaže više nego sam tekst (Велмар-Јанковић 1954: 72–73).

U iscrpnom predgovoru romanu *Sunce se ponovo rađa*, Vera Ilić otvara mnoga pitanja o kojima se i danas diskutuje u Hemingvejevoj kritici, i govori o popularnosti pisca, njegovoj *bajronovskoj* legendi, njegovom paradoksalnom položaju kao literature i *Homo Americanus*-a, Hemingveju kao o nastavljaču romantičnog naturalizma i njegovoj bliskosti sa Poom (Edgar Allan Poe), Hotornom (Nathaniel Hawthorne) i Melvilom (Herman Melville). Ova kritičarka ističe da Hemingvej uspeva da asimilira mnoge uticaje – francuski simbolisti, Tven (Mark Twain), Stajn (Gertrude Stein), Paund (Ezra Pound), Eliot (T. S. Eliot), Biblija – i prikaže potpuni slom iluzija, duhovnu impotenciju jedne epohe, ratom poremećenu ravnotežu i tragiku uništavanja. Hemingvejeva „ključajuća energija” se izjednačava sa samom emocijom, dok

² Mirjana Lončar-Vujnović govori o tome da na srpskom govornom području dela američkih i evropskih pisaca počinju da se prevode od pedesetih, a naročito od šezdesetih godina kada sve ide brže.

se monumentalnost njegovog dela objašnjava „ubedljivošću posebne snage koja je magnetska” (Илић 1953: 12; 22). Hemingvejevo delo jeste začetnik novog i izrazito američkog kulta nasilja, imajući u vidu to da je prepuno modernizovanih utvara, čamotinje, suprotnih poriva i nemira, ali otvoreno „ističe da književnici ne mogu zatvoriti oči pred realnošću” (ibid., 26). Hemingvejeva književnost bi se mogla nazvati „modernim egzistencijalizmom”, bliskim Albertu Kamiju (Albert Camus) ili Erihu Mariji Remarku (Erich Maria Remarque), dok je njegov formalno prost i jednostavan stil vrlo kompleksan, pun podvodnih struja i „emocionalnog rastrzavanja” (Петрић 1954: 218).

Tekst Perija Milera (Perry Miller) „Snaga i stvarnost u američkoj prozi” koji časopis *Mlada kultura* objavljuje krajem 1953. godine važan je za razumevanje društvenokulturnog konteksta tumačenja dela Ernesta Hemingveja kod nas i potrebe za otklonom od mešanja tada vladajuće ideologije socijalističkog realizma u književnu kritiku. Naime, američka književnost jeste „književnost kritike” i „književnost slobode protiv učmalosti”, a moderni roman predstavlja „jedno veliko poglavlje u toj tradiciji protesta, koja sve dok postoji nećemo biti izgubljeni kod kuće” (Милер 1953: 8). U tom ključu Mirjana Rodić govori o Hemingvejevom kretanju bez ograda, o njegovom koprcanju sa bezbroj srca, njegovim grčevima i nemirima i balansiranju „na ivicama teskobe očinskog doma i teskobe ratom opustošenog sveta i čoveka”, zbog čega on, ističe ona, „i danas kao i pre dvadeset godina pripada svakom” (Родић 1953: 2). U prilog tome da je kritika protesta zahvatila sve pore kulturnog života u Srbiji pedesetih godina govori i tekst Rade Đuričin o izgubljenoj generaciji kojoj je rat sve oduzeo, te Hemingvej „samo konstatuje, ne saopštava ništa, ne razjašnjava ništa” (Ђуричин 1954: 2).

Kada je roman *Imati i nemati* konačno objavljen na srpskom jeziku, Radomir Konstantinović objašnjava razloge zbog kojih ovo delo ne pokazuje dobro ono što Hemingvej jeste, a što jasno vidimo u delu *Starac i more* – „najveći sluhista današnjeg sveta”, „genijalni primitivac”, „pisac-kompozitor”. Hemingvej je „sav u intuitivnom, iznenadnom, brzom poimanju sveta i odnosa u njemu”, njegov dijalog koji otkriva suštinu stvari „živ je kao meso i kao živi pesak” (Константиновић 1954: 5).

Samo šest godina po objavljivanju originalnog izdanja romana *Preko reke i u šumu*, u trenutku kada je reputacija Hemingvejevog dela u Srbiji mahom izrazito pozitivna, ogleđ Voje Čolanovića daje negativnu ocenu pomenutog romana smatrajući ga „melodramom i vizijom senilnog priželjkivanja”, prozom „obuzetosti pisca smrću i uništenjem” (Чолановић 1957: 101; 102). Uprkos tome što u romanu postoje i literarno uspeli delovi (odeljci o lovu), Hemingvejev roman *Preko reke i u šumu* okarakterisan je kao „antiintelektualno i u izvesnom smislu amoralno delo u kojem nikakve pozitivne pouke nema”, promašeno i u artistskom smislu, svakako inferiorno u odnosu na većinu njegovih drugih dela (ibid., 103–105). S druge strane, Uglješa Krstić potpuno drugačije tumači isto delo. Po njegovom sudu, ovde se ne radi o čoveku nego o „vrisku, poslednjem podsmehu i drugima i samome sebi u ratu i miru”. Sada je pred nama, misli on, antiratna knjiga gde je rat osuđen drastično i grubo, a junak postao somnabul i osuđenik na smrt. I sam uočavajući suviše namere i stavova u ovoj knjizi,

Krstić ističe da „čitalac ima pravo da mu se ne sviđa mišljenje kritike nego knjiga, i on se opredeljuje za to i neće Ričarda Kantvela lako zaboraviti” (Krstić 1956: 3).

Konačno, književnokritička tumačenja Ernesta Hemingveja su pedesetih godina prošlog veka umnogome određena verom u slobodu pisane reči, nadom da možemo misliti bez društvenopolitičkih i institucionalnih stega, i rizičnom potrebom da se približimo svetskoj književnosti koja se, čini se, već odavno bila odvažila da bude samosvojna. Pedesetih godina Hemingvejeva kritika u Srbiji nalazi se u stanju velikog pionirskog uzbuđenja koje već sledeća decenija vidno napušta.

5. Šezdesete godine

Šezdesete godine bismo mogli nazvati periodom književnog i kulturnog mira kada su se važni koncepti iskristalisali, a književnost u najširem smislu razgranala. Naši tumači Hemingvejevog dela sada se uglavnom pozivaju na priznate američke kritičare Malkolma Kaulija (Malcolm Cowley), Karlosa Bejkera (Carlos Baker) i Filipa Janga (Philip Young), i promovišu njihove ideje o jednoj dominantnoj crti Hemingvejeve proze, bilo da je to trauma, simbolizam ili „junak s kodeksom”.

Analizirajući roman *Prolećne bujice* Aleksandar Spasić se osvrće na članak Ericha Koša (Erich Koch) „Nijedan čovek nije ostrvo” i tekst Alberta Moravije (Alberto Moravia) „D’Anuncio, Andre Malro i Hemingvej”, ali istovremeno i na Hemingvejevu biografiju jer veruje da se „kroz analizu osobnosti životnog materijala mogu utvrditi osobnosti dela”. Tako, on Hemingvejeva dela naziva tvenovskom, tipično romantičarskom proznom koncepcijom u kojoj nasilje igra sudbinski značajnu ulogu (Spasić 1961: 129–130). Spasić takođe ukazuje na to da se u Hemingvejevim delima zapravo može govoriti o „romantičnom herojskom kodeksu” i izjednačenju svih Hemingvejevih junaka u jedan lik koji se drži kodeksa (ibid., 140). Uzgred se osvrćući na tzv. hemingvejevski stil, piščevu rečenicu, dijalog i podtekst, ovaj kritičar o Hemingveju konačno iznosi sledeći sud: „Ako je i grešio, njegove greške samo potvrđuju njegovu posebnost. Istovremeno, one su naše kao što je samo naše i sve drugo što kod njega nalazimo” (ibid., 148). U pogovoru romanu *Imati i nemati*, Spasić iznosi slične ideje i oseća potrebu, sasvim u duhu pedesetih godina, da još jednom istakne kako se „jednom formirana svest o Hemingvejevoj veličini nikad bitno ne menja, ostaje u čoveku doveka i vremenom samo prečišćuje” (Spasić 1964: 169).

U pogovoru Hemingvejevoj posthumno objavljenoj knjizi *Pokretni praznik*,³ Aleksandar Stefanović misli da ovo delo „niti dodaje niti oduzima od piščeve slave i ličnosti” (Стефановић 1964: 229), što samo potvrđuje činjenicu da se naša književna kritika u ovom trenutku već opredelila za tok u kojem će se timačenja proze Ernesta Hemingveja kretati u budućnosti. On, međutim, sada odstupa od popularnog biografizma u oceni rada pisca, te se fokusira na Hemingvejev „radikalan uticaj na pisce kratke proze u Americi” zbog čega će „zauvek ostati u samim temeljima savremenog pripovedanja”. Hemingvejevo delo najrečitiji je dokument o pogledima i životu

³ *Pokretni praznik* sa našim pogovorom objavila je Prosveta 2016. godine.

njegovih savremenika, o ulozi nasilja u našem društvu, o bekstvu iz društva i buđenju društvene svesti (ibid., 235–236). U predgovoru noveli *Starac i more*, Stefanović govori o neodvojivosti književnog dela od društvenokulturnog i istorijskopoličkog konteksta u kojem ono nastaje, vraća se na skopčanost Hemingvejevog života i dela, i ovog puta ne uspeva da se kloni biografizma u tumačenju (Стефановић 1968: 5–15).

Hemingvejevom biografijom i popularnošću bavi se i Svetozar Brkić u predgovoru romanu *Sunce se ponovo rađa*, ali prevashodno analizira Hemingvejevu težnju za tehničkim savršenstvom onoga što radi. Piščeva umetnost je „tvrda kao metal, oslobođena vekovnih naslaga opisa, očišćena od tumačenja”. Hemingvejeva proza vrlo je stroga i vrlo udaljena od savremenog baroka, zasnovana na onome što se vidi (Brkić 1967: 17). Pristupstvo novog stila osetilo se u širem smislu u celom svetu, te se Hemingvejevo pisanje mora shvatiti kao „potpuno nova stvar”, misli Brkić, „istinitija od svega istinitog i živog” (ibid., 19). U predgovoru delu *Za kim zvono zvoni* Brkić govori o više Hemingvejevih romana ističući, ipak, njegovo „snažno osećanje za savremeno”, događaje koji zadiru u sudbine miliona ljudi zbog čega Hemingvejeva dela „doživljavaju nova i nova izdanja pa i u našoj zemlji” (Бркић 1968: 17). Takođe, pitanja stila opet su u fokusu srpske kritike, a naročito dinamika Hemingvejevog dijaloga, polidimenzionalnost i lirski emocionalizam koji se ranije uvek više vezivao za poeziju (ibid., 14–15).

Zanimljivo je da časopis *Polja* 1967. godine objavljuje prevod teksta Viktora Šklovskog (Viktor Shklovsky), poznatog ruskog formaliste, gde se govori o Hemingvejevom liku izgubljenog, raskomadano čoveka koji je izgubio sebe, i piscu kao o „zveri po kavezu sa mrežastim, providnim veoma gipkim i nesavladivim zidovima”, zarobljeniku samoga sebe određenog šumom unutrašnjeg nesklada, dok se „put socijalističkog realizma kreće napred” (Šklovski 1967: 15).

Srpska kritička analiza Hemingveja šezdesetih godina temelji se na uverenju da je društvenokulturni kontekst važan za razumevanje jednog pisca – kontekst iz kojeg piščevo delo nastaje, ali i kontekst u kojem se tumači nalaze.

6. Sedamdesete i osamdesete godine

U trenutku kada se veruje da se o Hemingvejevim romanima već dovoljno pisalo, srpska kritika sedamdesetih godina fokus tumačenja prebacuje na žanr kratke priče. Ranka Kuić naglašava da se radnja Hemingvejevih priča po pravilu događa van Amerike, ali da su glavne ličnosti Amerikanci (Куйћ 1971: 119). S druge strane, očigledno pod uticajem teorije Filipa Janga, Aleksandar Stefanović smatra da junaka Nika Adamsa treba shvatiti kao fizički i duševno ranjenog „Hemingvejevog junaka koji se pojavljuje pod drugim imenima i u drugim knjigama” (Стефановић 1971: 5). Pitanje Hemingvejevog dijaloga i njegove gorke ironije i zgusnute emocije provlači se u tumačenjima ovog pisca, čini se, oduvek. Sada se, međutim, kao ključni pojam ističe Hemingvejeva „usredsređenost na sliku” (ibid., 13). Stefanović Hemingveja vidi kao duboko osećajnog i tragičnog pisca jer „ispod kore njegovog stila kuljaju ritmovi kao vrela vulkanska lava” (ibid., 15).

Naši književni kritičari okrenuli su se i komparatističkoj analizi, te Bogdan Kosanović u svom tekstu poredi izvesne Stajnbekove (John Steinbeck),⁴ Hemingvejeve i Šolohove (Mikhail Sholokhov) priče, ukazujući na to da je Hemingvej dugi niz godina bio jedan od najčitanijih autora u SSSR-u. On ističe da je problem čovekove egzistencije prebačen u žanr pripovetke, kao i da je „etika borbe” centralni motiv Hemingvejevog pripovedanja (Kosanović 1974: 13). Slično shvatanje iznosi i Dragan Jeremić kada kaže da se Hemingvejev tragični optimizam najviše vidi u tome da je „čovekova pobjeda nad sudbinom Pirova pobjeda, ali ipak pobjeda” (Jeremić 2006: 83).

Jedna od najznačajnijih knjiga za razumevanje društvenokulturnog konteksta u Srbiji vođenog potrebom za odbacivanje socijalističkog realizma jeste *Sentimentalno vaspitanje* (1983) Mome Kapor koja je, zapravo, po njegovom sećanju razbacana imaginarna biblioteka sačinjena od knjiga koje su presudno uticale na život pokolenja kome pripada. U trenutku kada mu iskrsavaju naslovi na koje godinama nije mislio, Kapor priziva Hemingvejev roman *Sunce se ponovo rađa* i kaže da se njegov „najbolji deo nalazi u nama i ječi svojom očajničkom prazninom” (Kapor 1995: 13). Ovaj naš pisac strastveno iznosi stav o knjigama koje su neka vrsta zaštite protiv čamotinje učmale sredine, knjige-otkrića koje su „opojna droga”, dela u čijoj se blizini osećamo sigurnije (ibid., 14–17). Za vreme rata čitale su se, objašnjava Kapor, neke slučajne knjige tekuće propagande koje u kućama postoje odranije. U tom smislu, on govori o odnosu između knjiga i totalitarnog režima – opasnim knjigama koje su ležale po fiokama, zabranjenim ili povučenicima iz knjižara zbog kojih je mogla da se izgubi glava (ibid., 23). Kada je Kapor rastao, glad za čitanjem bila je velika, a naročito za remek-delima do kojih se dolazilo „tamnim i nedozvoljenim putevima” (ibid., 26). Dok su njegovi vršnjaci, u tupoj sigurnosti zapadne hemisfere, čitali Petra Pana i Meri Popins, našu decu su za vreme rata vodili na groblja i „u najmračnije dubine ljudskog zla” (ibid., 29).

Posle rata na našim prostorima nastupile su mirne, gladne godine sa mnoštvom knjiga sovjetskih pisaca u kojima je dosledno sprovedena didaktička linija „u skladu sa sumornim načelima škole socijalističkog realizma”, koju Kapor naziva „internatskom književnošću” (ibid., 31). U socijalističkom realizmu video se jedini ispravan put umetnosti – sva buržoska literatura bila je nazivana špijunskom i plaćeničkom (ibid., 32). Američka književnost je, tako, postala simbol izlaza iz „duhovnog nasilja” i „književne tamnice” svemoćnog Agitpropa koji je dugo kontrolisao umetnost i kulturu. Pritisak je umetnicima toga vremena doneo mnogo zla. Staljinova netrpeljivost prema tzv. truloj, dekadentnoj zapadnoj kulturi porodila je mnoge jednodimenzionalne knjige. Ali, „gotovo preko noći počinju da se dižu zavese zabrana i otvaraju se potpuno novi književni prostori puni dela koja su nas učila i da sumnjamo umesto da samo slepo verujemo”, umetnost samoironije, skepse, očajanja i antijunaka. Kapor se seća kako je obimnu antologiju engleskih i američkih priča doživeo kao „eksplozivni šok” (ibid., 42). Drhtao je od uzbuđenja kada je shvatio da je sve vreme postojao jedan drugačiji svet od sveta dirigovane tzv. oficirske proze, da je strogo kontrolisana kultura

⁴ Džon Stajnbek još jedan je američki pisac kontinuirano i dosledno preveden u Srbiji već od 1947. godine, što svakako treba videti u kontekstu želje za oslobođenjem od socijalističkog realizma.

namerno krila književnost teskobe, straha, sumnje i snova. Posle duge „intelektualne gladi” (ibid., 44), Kapor i u Hemingveju vidi nove čitalačke prostore, glad za mladostću i lepotom, i iskrenost kojom se hrani umetnost. Odabravši da u *Sentimentalno vaspitanje* uvrsti priču „Mačka na kiši”, Kapor o Hemingveju govori kao o našem velikom zadocnelom otkriću, piscu koji je naše pisce naučio da pišu tačno i sažeto, kao i da „treba živeti na visini svoje literature” (ibid., 331). Kaporovoj generaciji naših pisaca Hemingvej postaje „više nego književni otac”. On je bio „neko na koga se čovek mogao mirno osloniti kada zapadne u škripac s pisanjem – dovoljno je bilo baciti pogled na dve-tri njegove stranice da se povrati volja za radom” (ibid., 332).

Značajan doprinos Hemingvejevoj kritici dao je Tihomir Vučković koji je osamdesetih godina prošlog veka objavio niz članaka o Hemingvejevom romanu o Španskom građanskom ratu koji su 1990. godine objavljeni pod naslovom *Za kim zvono zvoni Ernesta Hemingveja*. Vučkovićeva detaljna analiza Hemingvejevog dijaloga, ironije, motivike i pripovedača različitih vrsta sada pokazuje koliko je srpska anglistika uspela da se odmakne od učmale angažovane i politizovane kritike. Mogli bismo, takođe, reći da je uspela u tolikoj meri da je u časopisu *Ulaznica* 1986. godine štampan kritički osvrt Ivane Damjanović o romanu *Rajski vrt*, iste godine kada je ovaj Hemingvejev posthumno objavljen roman izašao na engleskom jeziku, i u velikoj meri bacio novo svetlo na piščev lik. Ako pogledamo da su upravo osamdesete godine iznedrile prevod Hemingvejevog dela *Opasno leto*, doduše sa tri godine zakašnjenja i s predgovorom američkog kritičara Džejsma Mičenera (James A. Michener), i da su objavile prevod teksta Irvina i Merilin Jelam (Irvin and Marilyn Yalom), o Hemingveju sa psihijatrijskog stanovišta, razumećemo da se srpska kritika odvojila od logike socijalističkog realizma i esteticizma, i da je postala spremna da o Hemingveju govori slobodnije i pristupi drugačije. Hemingvej se i dalje shvata kao izvanredno talentovan pisac, ali sada i kao „krajnje poremećen čovek”, „genije stila” i muškarac „vođen nekim slabo razumljivim unutrašnjim pritiskom” (Jelam 1985: 97; 101). Naime, studije roda krajem osamdesetih godina u svetu nisu novina, ali se vidi da se srpska kritika kod nas polako sprema i za takva čitanja, pa i za analizu Hemingveja u ovom ključu.

7. Devedesete godine i ‘naše vreme’

Da srpski književnokulturni kontekst devesetih godina, uprkos nezavidnoj političkoj situaciji u zemlji, dopušta slobodu književnokritičke misli pokazuju tekstovi Vladislave Gordić Petković, koja 1998. godine brani doktorsku tezu pod nazivom „Priča i pripovedač u kratkoj prozi Ernesta Hemingveja”, a knjigu *Hemingvej: poetika kratke priče*, priređenu doktorsku disertaciju, objavljuje 2000. godine. U nizu pojedinačnih tekstova o Hemingvejevim pričama, ona ukazuje na piščevo pripovedno umeće, ambivalentnost njegovih simbola, tišinu i redukciju kao umetničko sredstvo, pojmove žrtve i heroja, etiku rata, slike nemoći, slabosti i trpljenja, i sveukupno ukazuje na važnost istraživanja specifičnosti Hemingvejevog stila i drugačijih čitanja Hemingveja koja ne polaze od biografije pisca (M. Kundera, I. Hasan, L. Zif),

kao što to recimo čine tekstovi Vladimira Sekulića (Секулић 1993; 1999). Pitanjima Hemingvejeve minimalističke estetike, dosledno preciznog ogoljenog stila bavi se i Đorđe Pisarev (Писарев 1998), kao i Ivana Hadži Popović. Vrlo nadahnutim tonom, ona Hemingveja naziva „pesnikom usklađenosti iz koje su izbijale munje iznenadne stvarnosti”. Ovaj američki pisac imao je izražen „strah od praznine stranice”, a njegove priče odisale „dvosmislenom jasnoćom” (Хаџи Поповић 2005: 28).

Dušan Pajin piše tekst povodom 50-godišnjice smrti Ernesta Hemingveja u kojem pominje Hemingvejevo društvo i *Hemingvejevu reviju*, najznačajniji časopis svetske Hemingvejeve kritike danas. Baveći se jedinstvom života i dela pisca, Pajin uspeva da da pregled recepcije Hemingveja kod nas, objašnjava odnos Hemingveja i egzistencijalizma, analizira njegov govor po dobijanju Nobelove nagrade za književnost, ali našu kritiku takođe upućuje na najnovija istraživanja o Hemingvejevim delima o kojima se kod nas, ipak, nedovoljno zna.⁵ S druge strane, Gojko Božović, u predgovoru još jednom izdanju najizdavanije Hemingvejeve knjige kod nas *Starac i more*, vraća fokus naše kritike na piščev „neposustali vitalizam”, aktivistički princip života, i ideju neporaženosti (Божовић 2013: 7–9). O pobedi i porazu govori i Miloš Latinović koji za glavne junake romana *Na pogrešnoj strani reke* (2015) bira literarnu zvezdu Ernesta Hemingveja s jedne, i austrougarskog vojnika i pesnika Dušana Vasiljeva s druge strane. Kroz fikcionalizovane fragmente biografije oba lika, Latinović se bavi ljudskim stradanjem u ratu, trenucima slobode kojima se suprotstavljamo smrti, i paralelnim a različitim svetovima besmislica i samoće.

8. Zaključak

U prilog tome da je srpska književna kritika i danas strastveno zainteresovana za proučavanje Hemingvejeve proze govori naša doktorska disertacija o celokupnom stvaralaštvu Ernesta Hemingveja odbranjena 2015. godine, pretočena u knjigu *Hemingvej i rod: pisac u mreži teorije* (2018). Danas se kod nas o američkoj modernističkoj književnosti protesta progovorilo na način koji svakako u vreme staljinovske ideologije ne bi bio dopušten. Kao i Momo Kapor pre nas, želeli smo da „budemo u toku” (Kapor 1995: 45), da se „oslobodimo tuposti navika” (ibid., 51), i izrazimo žaljenje „što Hemingvej nije napisao bar još toliko knjiga koliko ih je štampao” (ibid., 332).

Društvenokulturni kontekst tumačenja dela Ernesta Hemingveja od pedesetih godina prošlog veka do danas znatno se promenio. Naša književna kritika, razume se, više ne piše u duhu socijalističkog realizma ili esteticizma. Propagandističko-didaktični ton kritičkih tekstova se izgubio, ali se i broj kritičkoteorijskih analiza znatno smanjio. Imajući u vidu to da „Hemingvej kritičare svog dela uglavnom nije naročito cenio, iz više razloga” (Žeželj Kocić 2018: 462), ne treba brinuti da li Hemingvejevih kritičara ima mnogo ili malo. Treba se, međutim, setiti tople žestine pisane reči naših

⁵ Očigledno upoznat sa razbokorenom literaturom o Hemingveju, Dušan Pajin ističe da u svetu postoje analize koje Hemingveja već izvesno vreme posmatraju iz najrazličitijih uglova, npr. u kontekstu njegove mizoginije i mačizma.

prethodnika iz pedesetih godina XX veka koji su nam prokrčili put do Hemingveja kako bismo se još uvek oduševljavali njegovom razlivenom emocijom i *muški* stegnutom rečenicom.

Literatura

- Brkić, S. (1967). Ernest Hemingvej. U: E. Hemingvej. *Sunce se ponovo rađa* (7–19). Novi Sad: Matica srpska.
- Damjanović, I. (1986). Radosti novog braka ili kvartet Eva u njegovom vrtu. *Ulaznica*, 19, 103, 36–38.
- Gordić, V. (1997). Karakter i funkcija simbola u jednoj priči Ernesta Hemingveja. *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu*, 25, 169–179.
- Gordić, V. (1998). Tišina kao strukturno i stilsko sredstvo u kratkoj prozi Ernesta Hemingveja. *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu*, 26, 77–83.
- Jelam, I. D. i Jelam, M. (1985). Ernest Hemingvej – sa psihijatrijskog stanovišta. U: Ž. Martinović. *Psihoanaliza i književnost* (95–105). Gornji Milanovac: Dečje novine.
- Kapor, Momo. (1995). Prolog; Ernest Hemingvej. U: M. Kapor. *Sentimentalno vaspitanje – knjige koje su nas menjale, Hrestomatija* (5–54; 327–333). Beograd: BIGZ.
- Krstić, U. (1956). Rezignacija starog veterana: E. Hemingvej, *Preko reke i u šumu. Književne novine*, 7, 29, 3.
- Latinović, M. (2015). *Na pogrešnoj strani reke*. Beograd: Vulkan.
- Lukić, S. (1968). *Savremena jugoslovenska literatura (1945–1965) – Rasprava o književnom životu i književnim merilima kod nas*. Beograd: Prosveta.
- Quinn, E. (2004). *Dictionary of Literary Terms*. Glasgow: HarperCollinsPublishers.
- Šklovski, V. (1967). Hemingvej u njegovim traženjima od mladosti do starosti i smrti (prev. Petar Popović). *Polja*, 13, 107/108, 15.
- Spasić, A. I. (1961). Umetnička posebnost Ernesta Hemingveja. U: E. Hemingvej. *Proletnje bujice* (119–148). Beograd: Mlado pokolenje.
- Spasić, A. I. (1964). Umetnost Ernesta Hemingveja. U: E. Hemingvej. *Imati i nemati* (169–174). Beograd: Rad.
- Vučković, T. (1987). Poetika na delu – *Za kim zvono zvoni* Ernesta Hemingveja. *Kultura*, 76/77, 136–154.
- Walker Howe, D. (1975). American Victorianism as a Culture. *American Quarterly*, 27, 5 (Special Issue: Victorian Culture in America), 507–532.
- Žeželj Kocić, A. (2018). *Hemingvej i rod: pisac u mreži teorije*. Beograd: Partenon.
- Божовић, Г. (2013). Виталистичка пројекција испуњеног живота. У: Е. Хемингвеј. *Сћарац и море* (7–14). Београд: Завод за уџбенике.
- Бркић, С. (1968). Ернест Хемингвеј. У: Е. Хемингвеј. *За ким звоно звони* (5–17). Београд: Просвета.
- Велмар-Јанковић, С. (1953). Да ли је то песимизам у Хемингвејевом роману *Сћарац и море*. *Млада култура*, 2, 6, 6.

- Велмар-Јанковић, С. (1954). Ернест Хемингвеј: *Снежови Килиманџара. Лейшойис Мајшице српске*, 130, 373, 72–73.
- Вучковић, Т. (1987). Хемингвејев роман о Шпанском грађанском рату. *Стремљења*, 27, 1, 77–89.
- Вучковић, Т. (1994). Хемингвејеви карактеролошки паралелизми. *Стремљења*, 34, 8–10, 83–95.
- Вучковић, Т. (1986). Хемингвејевска иронија. *Књижевна реч*, 15, 16.
- Гордић, В. (1999). Домети приповедне поетике – Језичка обележја Хемингвејеve кратке прозе. *Градина*, 34, 11/12, 19–26.
- Гордић, В. (1998). Мотиви хероизма и жртвовања у прози Ернеста Хемингвеја и Антонија Исаковића. *Књижевности*, 11–12, 2064–2070.
- Гордић, В. (1999). Структура Хемингвејевих прича. *Повеља*, 29, 1, 83–87.
- Денегри, Ј. (2018). Прелом: Петар Лубарда у педесетим годинама. У: М. Ломпар. *Књига о Лубарди (194–204)*. Београд: Српска књижевна задруга.
- Ђуричин, Р. (1954). Изгубљена генерација. *Млада култура*, 2, 24, 2.
- Ивањи, И. (1952). Писци и поштење. *Млада култура*, 1, 4, 1.
- Илић, В. (1953). Ернест Хемингвеј. У: Е. Хемингвеј. *Сунце се поново рађа (5–33)*. Београд: Ново поколење.
- Јеремић, Д. М. (2006). Необичан старац или човек и природа. У: Е. Хемингвеј. *Старац и море (81–84)*. Београд: СКЗ.
- Константиновић, Р. (1954). Тренутак једног путовања: Поводом романа Е. Хемингвеја *Имајти и немајти*. *Књижевне новине*, 1, 14, 5.
- Косановић, Б. (1974). Приповетке „Бисер” Џ. Стајнбека, „Старац и море” Е. Хемингвеја и „Човекова судбина” М. Шолохова. *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду*, 17/2, 405–418.
- Куић, Р. (1971). Поговор о писцу и делу. У: Е. Хемингвеј. *Приче о Нику (115–120)*. Београд: Младо поколење.
- Лончар-Вујновић, М. (2007). *Савремени амерички роман – Рецејција у периодици*. Косовска Митровица: Филозофски факултет.
- Милер, П. (1953). Снага и стварност у америчкој прози. *Млада култура*, 2, 14, 8.
- Миченер, Џ. А. (1988). Предговор. У: Е. Хемингвеј. *Ојасно лејто (7–43)*. Нови Сад: Матица српска.
- Пајин, Д. (2011). Живот у делу – дело у животу (Поводом 50-годишњице смрти Ернеста Хемингвеја). *Злајсна жреда*, 11, 113/114, 68–72.
- Петрић, В. (1954). Роман изгубљене генерације: *Сунце се поново рађа* Е. Хемингвеја. *Лейшойис Мајшице српске*, 130, 374, 218–220.
- Писарев, Ђ. (1998). Савршена уверљивост – „Брегови као бели слоновии” Ернеста Хемингвеја. *Лейшойис Мајшице српске*, 174, 462/4, 521–523.
- Родић, М. (1953). Падала киша или сијало сунце. *Млада култура*, 2, 14, 2.
- Секулић, В. (1999). Деветнаестоогошњи добровољац Хемингвеј и Први свјетски рат. *Сиварање*, 54, 6–8, 376–387.
- Секулић, В. (1993). Млади Хемингвеј и Агнес фон Куровски. *Сиварање*, 48, 1–3, 105–112.

- Стефановић, А. В. (1971). Предговор. У: Е. Хемингвеј. *У наше време* (5–18). Београд: Просвета.
- Стефановић, А. В. (1964). Уз посмртно дело Ернеста Хемингвеја. У: Е. Хемингвеј. *Покрећни њазник* (229–236). Београд: Просвета.
- Стефановић, А. В. (1968). Савршено јединство живота и дела. У: Е. Хемингвеј. *Старац и море* (5–15). Београд: Просвета.
- Ћосић, Б. (1952). Шта ли сада ради Марија. *Млада култура*, 1, 1, 6.
- Хаџи Поповић, И. (2005). Како је писао Хемингвеј. *Књижевни магазин*, 5, 43/44, 28–31.
- Чолановић, В. (1957). Јер је у жилама превише дивље крви – *Преко реке и у шуму* Ернеста Хемингвеја. *Савременик*, 3, 5, 1, 100–105.

Aleksandra Žeželj Kocić

THE SOCIOCULTURAL CONTEXT OF THE INTERPRETATIONS OF ERNEST HEMINGWAY'S FICTION IN SERBIA

Summary

The aim of this paper is to analyze the critical reception of the works of Ernest Hemingway in Serbia from the 1950s onwards, taking into account a wider sociocultural context of socialist realism as a systematic program and greatly monolithic artistic vision, i.e. a mixture of political and educational formulas applied to art, as well as socialist aestheticism as a phase in the literary life of socialist countries when they embarked on a journey of freeing themselves of Stalinism. Delving into the sociocultural context of the Serbian literary and cultural climate after WWII manifests the need for the democratization of literary life under socialism, and evidences the reasons as to why Hemingway's fiction became a typical representative of new literary spaces, a good example of the art of the self-irony and omnipresent scepticism of the times. The paper relies on multiple articles from literary newspapers (*Književna reč, Književne novine, Kultura, Mlada kultura, Književnost, Stremljenja, Letopis Matice srpske, Povelja, Književni magazin, Ulaznica, Polja, Gradina, Zlatna greda, Stvaranje, Savremenik, Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu*), as well as Prefaces and Afterwords printed together with our translations of Hemingway's works. Although they show different phases of critical interpretation, the texts of our renowned writers, critics, translators and professors on Hemingway's fiction printed so far have come to a single conclusion: that Hemingway's contribution to American and world literature is considerable, while simultaneously enabling a wider context for the understanding of Hemingway's works today.

aleksandra.zezelj@gmail.com